

ANADOLU'NUN İNŞÂ'SINDA ŞEYHOĞLU'NDAN ŞEKERDEN TATLURAK ÖĞÜTLER

Ramazan DURAN *

Özet

Bu çalışmada aslı Farsça olan Marzubân-nâme isimli eserin Varavinî varyantından Şeyhoğlu'nun Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî ismiyle Türkçeye tercüme ettiği eserde yer alan öğütleri tespit edilmeye çalışılmıştır. XIII. yüzyılda Moğolların Anadolu'yu istila etmesi Anadolu'da maddi ve manevi bir yıkıma neden olmuştur. Dönemin aydınları çoğunlukla Farsça'dan tercüme ettikleri eserler yoluyla Moğolların yol açtığı zararları tamire çalışmışlardır. Bu aydınlardan biri de Şeyhoğlu Mustafa'dır. Şeyhoğlu'nun tercüme-telif bir yapıda kaleme aldığı dinî-didaktik eserin muhatabı hem devlet idarecileri hem de toplumun diğer kesimleridir. Şeyhoğlu, eser genelinde yer alan idealize edilmiş temsili kahramanlar yoluyla dönemin ruhuna uygun olarak devlet idarecilerini ve toplumu eğitmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmada Şeyhoğlu'nun öğütleri beş ana başlık altında tasnif edilmiştir. Eser, eğitici bir amaçla yazıldığı için hemen her satırında nasihate dayalı unsurlara rastlamak mümkündür. Bu durum eserin muhteva zenginliğini görmemiz açısından önemlidir. Çalışmada eserin dil ve üslup özelliklerinden ziyade muhteva zenginliğine dikkat çekmek hedeflenmiştir. Ayrıca çalışma vasıtasıyla eserin günümüze kadar tespit edilememiş üçüncü ve tam nüshası olan Kazan Nüshası üzerinden tenkitli metnin çalışıldığını bilim dünyasına duyurmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhoğlu, tercüme, siyâset-nâme, öğüt, Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî

Abstract

Advices From Şeyhoğlu Sweeter Than Candy In The Construction Of Anatolia

In this study, we try to detect the advices which get involved in the studies that translated into Turkish with the name of Şeyhoğlu Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâh which origin is Persian Marzubân-nâme work from Varavînî variation. The invasion of Mongolian caused physical and spiritual demolition in the 13th century in Anatolia. The intellectuals of that period generally tried to fix the damages that the Mongolians caused by the works they translated from Persian. Şeyhoğlu Mustafa is one of these intellectuals. The religious- didactic work written by Şeyhoğlu in a translation-reconciliation style, tries to call out the statesman and the other parts of the society. Şeyhoğlu, in most parts of his works, aimed to educate the society and statesmen by means of the idealized heroes in this work. In this work, Şeyhoğlu's advices are classified under five main titles. It is possible to see advices almost in all lines of the work since it is written with an educational aim. This point is important to understand the richness of the content. In this work, it is aimed to take attention to the richness of the content rather than the wording and language features. Also by means of this work it is aimed to announce to the related literature critical text on the third and full copy of Kazan which hasn't been determined yet.

Key Words: Şeyhoğlu, translation, politicsbooks, advice, Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî

Giriş

Şeyhoğlu, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan beylikler döneminde yaşamış, Osmanlı'nın kuruluş devrine de şahitlik etmiş önemli bir isimdir. Bu dönem Anadolu'da siyasî istikrarı sağlayacak güçlü bir devletin olmadığı beylikler dönemi olarak adlandırılmaktadır. Beyliklerin yeni kurulmalarından dolayı devlet gelenekleri henüz oluşmamıştır.

Anadolu'da siyasî anlayışın gelişmesi ve iktisadî yapının kurulması için kadim devlet anlayışlarını ortaya koyan siyâset-nâme tercümeleri önemli bir rol oynamıştır. Arapça ve Farsçadan yapılmış tercüme yoluyla sadece devlet idarecileri değil toplumun hemen her kesimini eğitmek amaçlanmıştır.

Kuruluş ve yükselme döneminde tercüme yoluyla Osmanlı kültür ve medeniyetine kazandırılan bu siyâset-nâmeler, hem Osmanlı'da siyâset-nâme geleneğinin oluşmasına ve te'lif siyâset-nâmelerinin yazılmasına öncü olmuşlar hem de yüzlerce yıllık kadim devlet geleneklerini ve yönetim usullerini Osmanlı sultanlarının ve devlet yöneticilerinin bilgisine sunmuşlardır¹.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu'nun edebî ve siyâsî inşâ sürecinde Şeyhoğlu'nun Düstûr- Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî isimli eseriyle yapmış olduğu katkıya dikkat çekmektir. Şeyhoğlu Anadolu'nun siyasi açıdan krizler yaşadığı bir dönemde tercüme-telif bir yapıda kaleme aldığı eseri vasıtasıyla toplumun önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Eserde toplumun her kesimini ilgilendiren öğütler yer almaktadır. Eserde yer alan öğütler; padişahlara, şehzadelere, devlet ricaline ve padişah maiyetindekilere, askere ve ferde öğütler olmak üzere beş ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Şeyhoğlu'nun eseri tercüme etmesindeki amaç, erdemli fertlerden oluşan bir toplum düzeni için yapılması gerekenleri ifade etmektir. Bu yüzden makalemizin temel maksadı eserin edebî yönünden ziyade Şeyhoğlu'nun öğütlerine dikkatleri çekmeye çalışmaktır. Çalışmada öğütlere geçmeden önce sanatçının hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. “Şeyhoğlu'ndan Öğütler” başlığı altında italik olarak yazılan bölümler eserin Kazan ve Berlin nüshalarından alınmıştır. Parantez içindeki rakamlar nüshaların sayfa numaralarını

¹ Altay, A. (2011). Klasik Dönem Osmanlı Siyâset-nâme Geleneğine Genel Bir Bakış. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer, s. 1795-1809.

göstermektedir. Makalenin üçüncü bölümünde ise yapılan bu çalışma ile ilgili sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Anadolu'nun İnşâsı ve Şeyhoğlu

1.1. Anadolu'nun İnşâsı

Selçuklu Devleti'nin en önemli ve en uzun ömürlü kolu olan Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollar karşısında Köseadağ mağlubiyetinden (1243) sonra, hızlı bir çöküş devresine girer ve İlhânlılara tâbi olur. XIII. asrın sonlarından itibaren Moğol baskısının azalmasıyla uç bölgelerde yaşayan Türkmenler, beylikler halinde teşkilatlanmaya başlarlar². Beylikler dönemi dönemi olarak adlandırılan bu dönem Anadolu'da Moğol istilasından sonra bozulan iktisadi ve siyasi yapının tamir edilmeye çalışıldığı bir dönemdir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmî ve edebiyat dilinin Farsça, bilim dilinin ise Arapça olmasından dolayı bu dönem Türkçe eserler bakımından verimsiz geçen bir dönem olmuştur. XIV. yüzyıl ise beylerin sanatçıları ve aydınları Türkçe eser yazma konusunda teşvikleri sebebiyle Türk dilinin gelişimi açısından önemli bir devre olmuştur. Medreselerde İslamî ilimleri öğrenen ve gittikçe sayıları artan Türk aydınları, Arapça ve Farsça bilmeyen Türk halkına kendi dilleriyle hitap etmek, onlara dini ve tavavvufu Türkçe olarak öğretme gereğini duymuşlardır. Böylece Anadolu'da dili Türkçe olan bir din ve tasavvuf edebiyatı doğmuştur³. Beylikler dönemi siyasî ve edebî yönden Anadolu'da köklü bir yapılanmanın başlangıç dönemi olmuştur.

1.1.1. Hayatı

Anadolu'da 14. yüzyılın ikinci yarısından sonra şöhret yapmış hem şairlik hem nâsirlilik yönü olan bir isimdir. Asıl adı Mustafa olmasına rağmen şiirlerinde Şeyhoğlu mahlasını kullanmıştır. Bu yüzden bazı tezkire müellifleri ve edebiyat tarihçileri tarafından Şeyhzâde lakabıyla meşhur Cemâlî ile karıştırılmasına neden olmuştur. Şeyhoğlu'nun doğum yeri kesin olarak bilinmemekle beraber Germiyân beyliği sahasında yetiştiği

² Kartal, A. (2007). Klasik Öncesi Dönem Tarihî, Sosyo-Kültürel Bağlam. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz ve M. Ö. Oğuz (Ed.). Türk Edebiyat Tarihi I (s. 427). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

³ Kartal, A. (2007). Klasik Öncesi Dönem Anadolu'da Türk Edebiyatının Öncüleri. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz ve M. Ö. Oğuz (Ed.). Türk Edebiyat Tarihi I (s. 455). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

kesindir. Eserlerinde ifade ettiğine göre devlet adamlığı yapmış ilim sahibi bir aileye mensuptur. Mahlas olarak Şeyhoğlu ismini tercih etmesi neşet ettiği aile hakkında fikir vermektedir. Saray çevresinde yetişmiş, devrin önde gelen isimlerinden ders almıştır. Bu isimlerden biri de Türkçe mesnevi kaleme alan Hoca Mesud'dur. Sanat ve edebiyata ilgisiyle tanınan Germiyan beylerinden Süleyman Şah döneminde nişancılık ve defterdarlık görevine kadar yükselerek Süleyman Şâh'ın en yakınındaki devlet adamlarından biri olmuştur. *Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî* isimli eserini Süleymân Şâh adına tercüme etmiştir. *Hurşîd-nâme* isimli eseri ise Süleyman Şah adına yazmaya başlamış fakat Süleyman Şah'ın vefatı üzerine eseri Yıldırım Bayezid'e takdim etmiştir. Şeyhoğlu ihtiyarlık döneminde Osmanlı'ya intisap etmiş ve Osmanlı devlet adamlarından himaye görmüştür. *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-ulemâ* isimli eserini Paşa Ağa b. Hoca Paşa için kaleme almıştır. Bu eserin sonunda 62 iki yaşında olduğunu ifade etmiş olması Şeyhoğlu'nun doğum tarihinin 1340 olduğunu tesbit etmemizi sağlamıştır. Vefat tarihi ise belli değildir.

1.1.2. Eserleri

Kaynaklarda Şeyhoğlu'na ait altı eser ismi geçmektedir. Bunlardan *Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî*, *Hurşîd-nâme*, *Kâbus-nâme Tercümesi* ile *Kenzü'l-küberâ* ve *Mehekkü'l-ulemâ*'nın nüshaları tespit edilmiştir. *İşk-nâme* ve *İlâhî-nâme* isimli iki eserin nüshaları ise henüz tespit edilememiştir.

1.1.2.1. Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî

Eser, aslı Farsça olan *Marzubân-nâme* isimli mensur siyaset-nâme tercümesidir. *Marzubân-nâme*, Taberistan hükümdarı Şervîn'in oğlu *Marzubân*'ın milâdî X. yüzyıl sonlarında yazdığı ahlâkî ve siyasî öğüt veren bir kitap olup aslı Taberistan bölgesinde konuşulan ve Eski Farsçanın bir lehçesi olan *Taberîce*'dir. *Marzubân-nâme*'nin Taberistan lehçesi ile yazılmış aslına hiçbir yerde şimdiye kadar tesadüf edilmemiştir⁴. *Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî*, siyaset-nâme türünde kaleme alınmış bir eserdir. Siyaset-nâmeler genel olarak devlet yönetimini konu edindiklerinden idareciler için kaleme alınmış eserlerdir. Siyaset-nâme türünde yazılan eserlerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar ile birlikte saltanatın esasları belirtilir⁵. *Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî*'de

⁴ Düzen, İ. (1978). Muhammad B. Gâzî Al-Malatyavî ve Eseri Ravzat Al-ukûl. Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum. s. 27

⁵ Levend, A. S. (1962). Siyaset-nâmeler. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 167-194.

devlet yapısının ve idarecilerinin nasıl olması gerektiği ifade edilirken hükümdarı hedefine ulaştırarak tavsiyelere yer verilmiştir. Eser didaktik hikâyelerden oluşmaktadır. Hikâyeler vasıtasıyla hem devlet idarecileri hem de toplumun eğitilmesi amaçlanmıştır. Eserin orijinali dokuz bap olmasına rağmen Şeyhoğlu bir bap daha ilave ederek eseri on baba çıkarmıştır. Onuncu bap telif niteliği taşımaktadır. Eserin günümüze kadar üç yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlar; Berlin Devlet Kütüphanesi, Varşova Üniversitesi İslâm Eserleri Kütüphanesi ve Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanesi nüshalarıdır. Varşova Nüshası II. Dünya Savaşı yıllarında çıkan bir yangında yanmış ve günümüze ulaşamamıştır. Berlin Nüshası'nın ise çeşitli varakları eksiktir. Günümüze ulaşan tek tam nüsha Kazan Nüshası'dır. Berlin nüshasında sebep-i tercüme bölümü ile birlikte birinci bâptaki “*Hikâyet-i Henbûye Bâ-pâdişâh-ı Daḥḥak, Dâsitân-ı Hurre-nümâ Bâ-Behrâm-ı Gûr, Hikâyet-i Gürg ve Büzgâle ve Hunyâger*”, Beşinci bâptaki “*Hikâyet-i Keyk [Bâ-] Düzd-i bezbaht, Hikâyet-i Hüdhüd Bâ-Nik-merd, Hikâyet-i Bâzîrgân Bâ-zen, Hikâyet-i Nedîm Bâ-şütür-mürğ, Hikâyet-i Husrev Bâ-pâdişâh, Hikâyet-i Laḳlaḳ Bâ-püncüşk*” hikâyeleri yoktur. Berlin nüshasında olmayan bu bâb ve hikâyeler Kazan nüshasında yer almaktadır. Kazan Nüshası, nesihle harekesiz olarak yazılmıştır. Müstensih, yanlış okumanın önüne geçmek için bazı kelimeleri harekelemiştir. Eser, 133 varak olup 195X130 ebatlarındadır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Kütüphane kayıtlarında eserin istinsah tarihi H. 974 (M. 1566) olarak geçmektedir. Eserin zahriyesinde Meḥemmed bin Mehemmed el-Ḥasenî⁶ kaydı bulunmaktadır.

Eksik olan nüshalar üzerinden eserle ilgili makale, kitap ve tez seviyesinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. *On the Translation of Marzuban-nâme (Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî) by Şeyhoğlu. International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR) (2014) Volume 17, No 1, pp 346-354.* makale çalışması ile eserin Kazan Nüshası bilim dünyasına tanıtılmıştır. Eserin Kazan ve Berlin Nüshası üzerinden tenkitli metnini kurma çalışması ise devam etmektedir.

1.1.2.2. Hurşîd-nâme

Şeyhoğlu'nun 1387 yılında kaleme aldığı eser, mesnevi nazım şekli ile yazılmış bir aşk hikâyesidir. Eserde birbirini görmeden âşık olan Mağrib padişahının oğlu Ferahşâd ile Acem Şâhı Siyâvuş'un kızı Hurşîd'in rakipler yüzünden çıkan engeller ve yaşadıkları maceralar hikâye edilmektedir. Eserde kişiler İslâmi bir kimlik taşımaktadır. Şeyhoğlu

⁶ Şeyhoğlu Mustafa. (1566). Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhî. Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. No: Gotv. 13. Kazan. s.1a.

eserinde örf ve adetlere, saray teşrifatına genişçe yer vermiştir. Eser üzerine Hüseyin Ayan bir çalışma yapmıştır.

1.1.2.3. Kâbus-nâme Tercümesi

Eseri Germiyan beyi Süleyman Şâh'ın emri ile Farsça'dan tercüme etmiştir. Eser siyasî ve ahlâkî bir nitelik taşımaktadır. Bugün Mısır'da Kahire Kral Kitaplığı'nda, Germiyan beyi Süleyman Şah adına çevrilmiş olan Kâbus-nâme'nin tam bir nüshası yer almaktadır. Harekeli güzel bir nesih ile yazılmış olan kitap 107 varaktır. 1458 yılında, Halep emîrinin özel kitaplığı için yazdırılmış olan bu nüshanın müstensihisi Baba Ali b. Salih b. Kutbüddîn b. Abdullah b. Tevekkül b. Hüseyin b. Mahmud el-Merendî'dir. Eserde çeviri tarihi verilmemiştir.

1.1.2.4. Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ

Şeyhoğlu'nun saray çevresindeki tecrübelerini yansıtan siyaset-nâme türündeki mensur eseridir. Dört bap olarak kaleme aldığı eseri 1401 yılında tamamlamıştır. Birinci bap pâdişâhlar, ikinci bap büyük beyler, üçüncü bap vezirler ve nâibler, dördüncü bap ise âlimler, kadılar ve vaizlerin hallerine dairdir. Eserin tek nüshası tespit edilebilmiştir. Eser mensur olmasına rağmen içerisinde kendisinin de olmak üzere 14. yüzyıl şairleri Dehhânî, Gülşehrî, Hoca Mesud, Yusuf-ı Meddah ve Elvan Çelebi gibi isimlere ait şiirler de yer almaktadır.

1.1.3. Anadolu'nun İnşâsındaki Rolü

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra hem Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması hem de sosyal yapının düzene kavuşması için mücadele etmiş olan beyler Anadolu'nun imarı ve yeniden inşası hususunda gayret sarfetmişler ve aydınları Türkçe eser yazmaları için cesaretlendirmişlerdir. Hem siyasi birliği yıkılmış Anadolu'nun inşasında hem de Anadolu sahasında Türkçe nesir dilinin oluşması ve gelişmesi hususunda önemli katkılar sunmuş isimlerden biri de Şeyhoğlu'dur. Bu yüzden çalışmamızın başlığında yer alan "*Anadolu'nun İnşâ'sı*" ifadesi iki anlama gelecek şekilde özellikle kullanılmıştır.

Şeyhoğlu, Germiyan Beyliği sahasında yetişmiş ve devrin önemli isimlerinden eğitim almış, Arapça ve Farsçaya vukufiyeti olan önemli bir isimdir. Şeyhoğlu hem ilmî

birikimi hem de edebî birikimi ile Anadolu'nun ikdisadî ve edebî gelişimine katkı sunmuştur. Özellikle Farsçadan yapmış olduğu dinî-didaktik eserleri tercüme vasıtasıyla devlet idarecilerine rehberlik etmenin yanında Arapça ve Farsça bilmeyen toplumu da eğitmeyi amaçlamıştır. Nüshaları tespit edilebilmiş dört eserinden üçünün dinî ve ahlâkî bir nitelik taşıması Şeyhoğlu'nun eser vücuda getirmedeki maksadını açıkça göstermektedir.

2. Şeyhoğlu'ndan Öğütler

Şeyhoğlu, ait olduğu toplum ve devrin yapısına uygun olarak eser genelinde sade bir üslup kullanmıştır. Sade üslubun hâkim olmasının en önemli nedeni eserin didaktik bir tür olmasıdır. Bu yüzden cümleler kısa, sade ve akıcıdır. Ancak sebep-i te'lif başta olmak üzere baplara giriş bölümleri ile padişahlar, şehzadeler ve din adamlarından bahsedilen bölümlerde dilin eserin yazıldığı döneme nispeten ağırlaştığı, Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlaştığı ve cümlelerin uzadığı dikkat çekmektedir. Dilin ağırlaştığı bölümler okuyucuya Şeyhoğlu'nun Arapça ve Farsçaya vukufiyeti ile edebî kudretini görme imkânı vermektedir. Eserin salvele bölümünden alınmış olan aşağıdaki parça incelendiğinde dilin ağırlaştığı hemen fark edilecektir.

Dürūd u taḥiyyāt ü selām ve şalavāt ki -rūhānī nefeslerden kıpar kıuds çemenleri kıkusuna iledür yoldaş olur- ol ḥāce-i ālemüñ ravzasına ve mu‘aṭṭar türbesine olsun kim rıdḡvān uçmāk bağçelerin anuñ bir kıatre derili berz-i Cebrā'il-i emīn perdedārı, Ebū Bekr ‘Ömer vezīri, ‘Osmān ve Ḥaydar yārenleri Muḡammed Muştafā adı laķabı andan hezārān rahmet-i rıdḡvān anuñ ehline ve anı cāndan sevene olsun ki...(2a/1)

Marzuban-nâme tercümesi (Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî), Anadolu'nun hem siyâsî ve ahlâkî hem de edebî "inşâ"sında büyük hizmetleri olmuş bir eserdir. Eser, Türk dilinin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait dil hususiyetlerini bünyesinde barındıran şaheser niteliğindedir. Ayrıca muhteva olarak Kelile ve Dimne ile mukayese edilecek bir yapıdadır. Kelile ve Dimne ile kıyas edilecek yapıda olmasına rağmen eser Anadolu'da onun kadar şöhret bulamamıştır. Eserde devlet idarecilerinin yanı sıra toplumun diğer kesimlerine de öğütlerin verildiği görülmektedir. Bu öğütlere riayet, dünya mutluluğunu temin ettiği gibi ahiret mutluluğunu sağlayacak bir yapıdadır. Eserde yer alan hikâyelerle öğütlerin zihinlerde daha kolay yer etmesi amaçlanmıştır. Hem hikâyelere başlamadan önce hem de hikâyelerin sonunda çıkarılması gereken ders açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Çalışmada Şeyhoğlu'nun öğütleri beş ana başlık altında tasnif edilmiştir. Bunlar padişahlara, şehzadelere, devlet ricaline ve padişah maiyetindekilere, askere ve ferde öğütlerdir.

2.1. Padişahlara Öğütler

Eserin amaçlarından biri belki de en önemlisi padişahlara geçmiş dönemlerdeki padişahların bilgi ve deneyimlerinin aktarılmasıdır. Bu nedenle eserin birincil muhatabı padişahlardır. Eserde yer alan hikâye kahramanları üzerinden padişahlara devlet idaresinin nasıl olması gerektiği ile ilgili öğütler verilir. Eserde padişahlara verilen öğütlerin başlıcaları şunlardır:

Bir memlekete bey olmak kolay onu devam ettirmek ise zordur. *“...vilâyete beg olmak geñezdür ammâ şaqlamağı şarbdur.” (2b/3)*

Allah, namaz kılmayı ve oruç tutmayı nasıl öğretti ise padişahlara devlet idareciliğini de o şekilde öğretmiştir. İdarecilik ilmini öğrenmenin yolu Kur'an ve hadislerde idareciliğin hükmünün neler olduğunu öğrenmenin yanında halifeler ile adil padişahların kanunlarından haberdar olmaktır. Padişahlar idareciliği öğrenme hususunda gayret etmelidir. *“Pādişāh-ı ‘ālem kendü kereminden namāz kılmāğı ve oruc tūtmāğı nice öğretdiyse pādişāhlık kılmāğı dağı şöyle öğretdi: “Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.” Kur'ân; Nahl (16), 90. ayet (2b/4)*

Padişah, hemen her işinde başkalarının fikir ve görüşlerine başvurmalıdır. Eserde Marzuban taht kavgalarından uzak durmak için ülkesini terk etme kararı aldığını, ülkeden ayrılmadan önce bir kitap yazmak istediğini padişah olan ağabeyine ifade edince padişah hemen karar vermez ve bu durumu veziri ile istişare eder ve ondan sonra kararını açıklar. *“İlden gitmegin ve bu kitāb taşnif idesin pādişāh ‘arz kıldı. Pādişāh cevāb virmege birez tevaşşuf idüp melik-zāde eyitdi, vezir geldi. Pādişāh meşveret tarikinca qarındaşı sözini vezire söyledi. “Bu işde ne maşlahat görürsin?” didi, vezir eyitdi: Gitmegi maşlahatdur. Zirā bir düşmen eksilür ve devlet ayağından bir diken çıkar.” (5a/1)*

Padişah, her zaman için adalet ve doğruluk/dürüstlük üzerine olmalıdır. Padişahın iyi huylu olması her işinde doğruluğu esas almasıyla anlaşılır. Halk, padişahını örnek alır ve

onun huyunu benimser. Toplum genelinin ahlâklı olmasını isteyen padişah buna kendisinden başlamalıdır. “Çün pādīşāh eyü hulklu ola ‘adl ü toğrulıķ yolından çıķmaz; zīrā eyü hulkıñ iktizāsı toğrulıķdur. Çün pādīşāhda eyü hulk ola cümle ra‘ıyyet emān içinde ola ve dükeli pādīşāh huyın hūlanur...” (6a/5)

Padişah, ağırbaşlı olmalıdır. Padişahlığa yakışmayan özelliklerden biri de hafif olmak yani makamına uygun davranmamaktır. Çünkü hafif olan kişi büyük işler başaramaz. “...bil kim ol nesne ki pādīşāhlığa yaramaz ve anuñla pādīşāhlık arasında sevilmmez, yeynilikdür. Yeyni kişi ulu işi başarmaz.” (6a/10)

Padişah, israftan uzak durmalıdır; çünkü padişah halkın mallarının bekçisidir. Hem kendi malını hem de halkın malını harcarken ölçülü olmalıdır. “...dahı bir nesne ki pādīşāhlığa yaramaz, isrāfdur, zīrā haķıķatde pādīşāh halkıñ māl bekcisidür ve taşarruf kendü mālında endāze ile gerek, haşşa ayruķlar mālında bu ma‘nānuñ gerçeklerin kelām-ı mecīd içinde cilve eyler.” (6a/12)

Padişah, bir işi planlarken veya herhangi bir konuda hüküm verirken etraflıca düşünmeli ve ani kararlar vermemelidir. İyi düşünülmeden verilen kararlar padişaha duyulan güveni zedeler ve onun emrine itaati azaltır. Emrine uyulmayan padişahta ise izzet kalmaz. “...dahı bir görklü pādīşāha oldur ki te‘emmül-i endīşe eylemeyince hīç iş[e] fermān virmeye. Zīrā pādīşāh Teñri te‘ālā münzili każāsıdır. Çün każası menzilidür. Każā gökden yire iner, hīç vechile kimse anı döndürimez ve pādīşāhuñ işi tedbirsüz eyü olmaz. Zīrā pādīşāh buyruğı olsa ve buyruğı yirine gelmese pādīşāha ‘izzet kalmaz. (6b/3)

Padişah, öğüt dinler bir yapıda olmalıdır. Hoşuna gitmese de öğütten yüz çevirmemelidir. “Eger öğüt kabül kılmasa hāl şol şayru hāliline beñzeyeye kim mizācı i‘tidāl noktasından çıķduğı vaķt hāzıķ heķīm acı şerbet virür kim ağızı tatlu ola. Şayru ol şerbeti acıdur diyü içmese ağızı dadı kaçan yirine gele?” (7a/2-42b/1)

Padişah, devletin idare ve muhafazasının güç ile değil siyâset ile olduğunu bilmelidir. “...bizüm vilāyetüñ şaķlamağı siyâsetümüz iledür ve bu rüzigār ehlinüñ mizācı fāsīd olmışdur, sulţān tā‘atin korlar şeytāna uyarlar ve şöyle şanurlar kim pādīşāhlık güçle olur.” (9a/9)

Padişah, halkına karşı daima şefkatli olmalı ve onlar hakkında iyi düşüncelere sahip olmalıdır. Eğer padişah zulmederse o memleketten ayrılmak durmaktan daha iyidir.

Müellif, bu düşüncesini Uhud Savaşı'nın ardından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hitaben inen şu ayetle pekiştirir: *“Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi.” Kur’ân; Âl-i İmrân (3), 159. ayet. (11b/8)*

Padişah, bir kişinin işlediği suçtan dolayı başkasını cezalandırmamalıdır. Çünkü Allah suçsuz bir kişinin incitilmesini hoş görmez. (11b/9)

Padişah, güzel ahlâk sahibi olmalıdır. Atasından miras olarak kalan âdetleri, bilgi ve tecrübeleri öğrenip bunları aklından çıkarmamalıdır. (12a/2)

Padişah, tahtına zarar gelmesini istemiyorsa yalan sözü, atalarının gözlem ve tecrübelerine tercih etmemelidir. (13a/4)

Padişah, dost ve düşmanlarını iyi bilmelidir. Etrafında düşmanların olabileceğini düşünerek uyanık olmalıdır. *“Bir yirde ki kurd saña koñşı ola, çaçal saña kulağuz ola sen anda ne rāhat olasin, zinhār anda varma.” (16a/1)*

Padişah, âlime, ilme ve kitaba her şeyin üstünde değer vermelidir. İlim ehlinin rahat bir şekilde çalışacağı uygun ortamlar sağlamalıdır. *“Her kıanda kim buķ‘ai meymün, maķāmı ma‘mūr, ābı hevāsı hoş yir var ise anda qarār kııl. Ol kitābı zuhūra getürgil ki ol kitāb vüçüdü bize dükeli memleketden artuķdur. Zirā memleket kimseye bāķi kıalmaz. Kitābı cihāndan kimse yoyup giderimez. Zirā bu sen didüğüñ sözler hikmet şayrusına şifādur, va’llāhu a‘lem. (16a/12)*

Padişah, şehzadelerin eğitimi ile meşgul olmalı, onları ilim sahibi, tecrübeli ve kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman şehzadelerin yanında olacak kişilere emanet etmelidir. (23a/10)

Padişah, diğer insanlar gibi bir fani olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Ölüm meleğinin bir gün kendisine de uğrayacağını hatırdan çıkarmamalıdır. Kötülükleri emreden nefsin iki öğrencisi olan hırs ve şehvete boyun eğmemelidir. *“Ma‘lūmdur kim çün lezzetler giderici ve serāylar yıkıcı melekü’l-mevt heybeti ire kuşlar yuvasın yıķmak neyse pādīşāhlar serāyın ve melikler bargāhın daķı eyle yıķar ve nice kim bu haķir vīrānei harāb iderse ol yüksek ve giñ serāyları daķı eyle bozar. Nitekim ol gönli diri kışı eyitmişdür. Beyt: “Dāşt yekī kerīçe-i teng/Çün gulügāh-ı nāy ü sīne-i çeng/Bā-dem-i serd ü çeşm-i*

giryān pīr/Goft: Hāzā limen yemūtu keşir⁷” bilgil iy pādīşāh ki nefsiñ iki şākirdi vardur, nā-muvāfiķ: Biri hırş ve biri şehvet. Birinüñ kaşdı çok yimek ve çok içmek ve birinüñ ra‘nālīķ, kendözin bezemek.” (34a/4)

Padişah, nefsin tuzağına düşerek geçici dünya malına bağlanmamalıdır. “...*hakimler dimişlerdür kim azun sağınc dīv duzağıdur ve anuñ dānesinden gey saķın ki duzağına düşmeyesin ve dimişlerdür kim çün karnuñ tok ola, açlık guşşasın yimeyesin. Zirā çok toklar görmüşüzdür kim açmağa irmedi ve çün tonuñ bütün ola, yalnızcaklık guşşasın yime. Zirā çok tonlular gördük kim tonı eskiyince kefene girdi. İy melik bilgil kim ne kadar sen dünyāya aldanasın ve bağlanasın, ol artuķ şeşilür ve ne kadar kim sen aña ulaşasın ol senden kesilür. Belki iy melik, Teñri te‘ālā seni ra‘iyyete çübān kıldı ve işbu altun ve gümüş ki māludur tamu odunudur, Teñri haķķın virmeyince alnuñı tağlayacaķlardır. Nitekim Kur‘ān‘da buyurur: ⁸يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ⁸ iy melik işbu naşihatları işit kendözün karı dünyā elinde esir ve anuñ mekrinde giriftār kıılma.” (35a/1)*

Padişah, iyi bir idareci olmak istiyorsa geçmişte padişahlar nasıl âlim ve zahidlere uymuşlar ise kendi de öyle âlim ve zahidlere uymalıdır. “*İy cānum karındaş, bizden ilerü gelen pādīşāhlar ‘ālimlere, zāhidlere uyarlardı. Lā-cerem milkleri ‘imāret ve sözleri nāfiż ve hükümleri revān idi.” (35b/5)*

İnsanın eşyaları tanıma hususunda en önemli duyu organı göz olmasına rağmen bazen o da yanılabilir. Bu yüzden padişah bir işe karar vermeden önce iyi düşünmelidir. “*İmdi bu hikāyeti anuñçün eyitdüm, tā bilesin kim a‘zālarda nesneyi bellü bilmek gözden yig yoķdurur, ol ğalaţdan hālī degül. Pes gerek ki bu işde gey endişe ve ince fikirler eylesin, andan bu işe kağem urasın. (B20b/6)*

İnsan için günahdan kurtulmak mümkün olmadığından padişah, maiyetinekilerin hatalarını affetmesini bilmelidir. “*Pādīşāh gerek kerīm ‘ādetinden ve eyü hulķından hizmetkārılara niyyeti ola, çün hiç kimse günāhdan kırtılmaķ mümkün degüldür ki şeri‘at muhaķķıkları arasında hilāfdur ki peygāmblerler daķı cümle kırbetleri ile şağāyir-i günāhdan ma‘şüm degüller. Egerçi Dāzime günāhkārdur, çün günāhın bilür, anuñ haķķında şefā‘at kabül itmege ve anuñ ‘aybın ‘afv etegi birle örtmek kemāli kifāyet ve*

⁷ Birisi ney kamışının boğazına, çeng sazının sinesine benzer dar bir eve sahipti. İhtiyar soğuk nefes ve yaşlı gözle şöyle dedi: “Bu ölümlü birisi için çoktur (bile)!”

⁸ “Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alınları dağlanacaktır.” Kur‘ān; Tevbe/9, 35. âyet

*temām mürüvvet ve gāyet 'ināyetden ola. Nitekim dimişlerdür: el-kerīmu men 'afā 'an-
kudretī⁹. (52b/1)*

Padişahların en güzel süsü affetmektir. Padişahlar af yolunu tutarlarsa isimlerini kalıcı kılarlar. *“Pādişāhlaruñ ulu bezegi 'afvdur.” (53a/6)*

Padişahlara siyâset vaciptir. Padişahlar haksız yere kimseyi görevinden azletmemelidir ve sırrını kimse ile paylaşmamalıdır. *“Pādişāhlara siyâset vâcibdür ve birkaç kişiden dağı şaşınmağ gerekdür. Biri oldur ki günāhsuz bir kişii işinden ma'zül kılmayalar. İkinci, pādişāh rāzın kimseye dimeyeler.” (53b/7)*

Karakter sahibi kişiye ihsanda bulunmak onu teslim almaya sebep iken karakteri bozuğa ihsanda bulunmak onun isyanına sebeptir. *“İzā ente ekremte'l-kerīme melektehu/Ve in ente ekremte'l-le 'ime temerradā¹⁰” (53b/13)*

Acizlerin ve zayıfların duasını alan padişah, adını geçmişte hüküm sürmüş büyük padişahlar zümresine dâhil etmiş olur ve onun şöhreti âleme yayılır. Zayıfların duası padişahın devletinin ve ömrünün artmasına sebeptir. *“Pādişāhum gönlin ol günāhkār hakkında 'afva rāğib görüp sevinü gitdüm idi. Bugün eger ümiz vefā kılp anuñ harāb gönlin 'imāret ve ölmüş cānı diri ola. Geçmiş pādişāhlaruñ ulu resmi ve eyü 'ādeti yirine gele ve pādişāhuñ eyü adı 'āleme yayıla ve za'ifler du'ası şāh hakkında 'arşa ağa lā-cerem pādişāh devleti ve 'ömri artmağa sebep ola.” (56a/4)*

Padişah, bir işi yapmaya niyet ettiğinde onu başarmaya kararlı olmalı ve korkuyu kalbinden çıkarmalıdır. *“Çün gönül murādı hāşıl olmağa yüz dutduñ gerekdür kim şābit kadem olasin ve hiç çorkmayasın tā bu iş saña yüz göstere...” (66b/6)*

Padişah, kötü düşünceli ve kötü sözlü kimseleri kendisinden uzak tutmalıdır. Bir söz işittiğinde hemen hüküm veren bir yapıda olmamalıdır. Düşünmeden verilen kararların sonunun pişmanlık olduğunu unutmamalıdır. Padişah, dilini kötü söylemekten muhafaza etmelidir. Padişah olan kişinin kötü sözler sarf etmesi büyük ayıplardandır. *“Evvel şartım oldur kim yavuz söyleyenleri ve bed-endişeleri kendözünden irak kılasın ve her ne kim işidesin eyüden yavuzdan tizçek hükm itmeyesin tā ol işüñ haqıkatın bilmeyince ve bir iş*

⁹ Kerim kimse gücü yettiğinde affedendir.

¹⁰ Eğer sen soylu birine ikramda bulunursan onu teslim alır ve ona hâkim olursun fakat soysuz birine ikram edersen başkaldırır ve isyan eder.

kim Őonı peŐimānlık ola, anı iŐlemege ivmeyesin ve dilüni dağı yavuz söz söylemekden Őaklayasın.” (67a/2)

Padişah, halkını sevmeli halk da onu sevmelidir. Halkı tarafından sevilmeyen padişahın idaresi uzun soluklu olamaz. *“Pes pādiŐāhlık oldur kim kavmi anı seve kendü dağı kavmin seve. Ol pādiŐāh ki Đalk arasında sevilmeğe, ol pāyidār olmaya.” (67a/10)*

PadiŐah, soğukkanlı bir yapıda olmalıdır. Korku, kızgınlık ve sevinçten dolayı ani kararlar verip sonra piŐman olmamalıdır. Hileci ve hasetçilerin getirdiği haberlere karŐı da temkinli olmalıdır. *“...çoĐ vāki‘ olur kiŐiye kim korĐudan yāĐuz ĐakımaĐdan ya ġāyet sevinmekden levni bir dürlü dağı olur. ĐaŐŐa Đasūd mekrinden pes pādiŐāh bunuğ gibi vağtlardan yāĐuz bir ayak ĐayınmaĐdan kendözin Őaklaya, tizček ‘uğübet Đılmaya tā ol ziyān ‘āĐıbet kendüye uğramaya. Zirā kiŐi itdüğin bulmayınca çāre olmaya.” (70a/7)*

Padişahın yanında vezirin saygınlığı ve sözünün bir değeri olması gerekir. Padişah katında kıymeti olmayan bir idarecinin halk katında da değeri olmaz. *“Dilerem kim dükeli Đayifeden ĐatuĐda Đürmetüm artuğ ve sözüm mağbül ola. Her kim kendü kavmin ağırlaya kendözin aĐırlamıŐ ola ve her kim Teğri ‘aziz ĐıldıĐı kişii Đor dutsa kendüyi ve Teğri’yi ĐorlamıŐ ola. Çün vezirüğ pādiŐāh Đatında sözi geçmeye, Đalan çeri Đalkı arasında nice ulu ola.” (70b/1)*

Padişah, faydası olmayan sözü söylememelidir. Faydasız ve makul olmayan söz, padiŐahı utanacak duruma düşürür. *“Dağı bī-hüde ve fāyidesüz söz söylemeyesin ve eger ma‘Đül sözi iŐitmesem ancılayın fāyidesüz sözi iŐidürsem bağa Đacālet vāki‘ ola.” (72b/8)*

Padişah, yalnızca adaleti sağlamak, halkı terbiye etmek ve halkın faydasına olacak işlerin aksamasından dolayı ceza vermelidir. Kendi çıkarları için halka eziyet etmemelidir. *“...anuğıçün didüm kim bilesiz kim cihāndārlar, cihānı nice ŐaklamıŐlar ve ‘adl bünyādın nice berkidüp Đalka menfa‘ati nice değürdiler. Eger pādiŐāh kimseye ‘uğübet iderse ra‘ıyyet edeplemek ve Şeri‘at cārī olmağıçun ide. Kendü hevesi ve ĐıŐmı ġālib olduğıçun itmeye...” (78a/11)*

Padişah, memurlarını ilim sahibi, gönlü yumuşak, fitratı uyumlu ve Allah’tan korkan kişiler arasından seçmelidir ki memurları halka zulmetmesinler. *“...anlar kim bizüm üstümüze Đākim koyısar gerek dāniŐ ehli ve Đabī‘atı ŐalāĐa muvāfiĐ ola ve gönlü uyanığ ve Teğri te‘ālā korĐusun bilür ola.” (78b/1)*

Padişah, halkın başına idareci olarak koyduğu kişilerin dindar olmasının yanında insaf ve şefkat ehli olmasına da dikkat etmelidir. *“Pes bu hikāyeti anuñiçün didüm ki bile siz ra‘iyyeti bir kişiye ışmarlayasız ki anda inřāf ve řefkāt ve diyānet ola.”* (79a/1)

Padişah; halkın endişe, korku ve kaygılarını anlamalı ve onları korkutacak bir tavır içinde olmamalıdır. *“...kim mümkündür kim bu çok cānavarlar arasında bizüm muvāfakatumuz haberin bir nicesi işitmemiş ola. Sen var, arduñca Zirüy varsun tā küllī anlaruñ gümāni gitsün.”* (80b/13)

Elinde olmayana sahip olmak hevesiyle elindekini bırakmak akıllıca değildir. *“Bir nesne ki elde degül anuñ huşūli için eldeki kıomaķ eyü olmaz.”* (82b/2)

Padişah, üç şeyin büyük günah olduğunu bilmelidir. Birincisi suçsuzun kanını dökmek, ikincisi hakkı olmayanı istemek, üçüncüsü de kadim yurdu yıkmaktır. Bu üç günahdan en büyüğü ise kadim yurdu yıkmaktır. *“...dimişlerdür ki üç nesne kıatı ulu günāhdur. Birisi bī-günāh kıan dökmek, ikinci kıaqsuz ayruķlar mālın istemek, üçüncü kıadīm yurdu yıkımaķ. Ol ikisinden daķı yurt yıkımaķ artuķdur.”* (82b/6)

Padişah, zorunlu olmayan bir işi yapmaktan sakınmalıdır. *“...her işde kim zārūret olmaya anı işlemekden řaķınmaķ gerek va’llāhu a‘lem.”* (83a/4)

Padişahın geliri giderinden az ise halkın ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Halk ihtiyaçlarını karşılamayan bir padişahın etrafında toplanmaz. Padişah, idareciliğin asker ile değil para ile olduğunu bilmelidir. *“Pādiřāhuñ ki kıarcı daķlınden artuķ ola, anuñ mülki artmaya ve kıarc kısesinden olıcaķ kıazīne kıalmaz, māl gerek olıcaķ bulunmaz ve kıatında kıavm kıalmaz. Ammā pādiřāh olmaz illā çeri ile, çeri olmaz illā māl birle. Çün eyle ola, ra‘iyyet yoķsul ve kıazīne boř ve pādiřāhlık süst kıala.”* (83a/9)

Kendi menfaatini başkalarının zararında gören kişi maksadına ulaşsa bile uzun süre fayda görmesi mümkün değildir. İyi padişah gelir gider dengesini iyi ayarlayarak halkını zahmete koşmayandır. *“...her kim kendü menfa‘atin ayruķlar ziyānında göre eger ol iş daķı kıāřıl olursa kıayda dutmayalar ve ger kıāřıl olmasa kıalk arasında bednām ola. ‘Āķıl pādiřāh oldur kim çün kıarc daķlınden arta, eyü tedbīr ile kıarcın daķlıne süre. Bir nesne istemek ve anuñ ardınca ölmek ki çün bulalar birkaç günde elden çıķa. Anuñiçün yurt kıoyup zaķmet çekmek ‘āķıl olmaya.”* (83b/2)

Asker, padişahın yoksul olduğunu gördüğü zaman ondan bir fayda beklemez ve ondan korkamamaya başlar. “*Çün çeri, pâdişâhı yoğsul göre ne andan kôrkar ve ne andan fâyide umar.*” (85a/7)

Padişah, zor günde halkın kendi yanında yer almasını istiyorsa kimsenin memleketine kötü niyet beslememeli, kimseyi güç kullanarak kendisine yoldaş ve tabi kılmamalıdır. Padişah, iyilik ve tatlı dil ile halkını kendine itaat ettirmelidir. “*...ben dağı kimse iline hîç yavuz kaçd eylemedüm ve kimsei gücle yoldaş ve ra‘iyyet idinmedüm ve yâdları kendözüme biliş ve dostlarımı eyü dil birle emrüme mu‘î ve fermānuma rām kıldum ki bunuñ gibi günde benim önümde cān-baş oynayup vefā göstereler.*” (93b/1)

Dāsītān-ı Mūş Bā-kethuzā isimli hikâyenin ana fikri düşmanın zayıf ve güçlü yanlarını bilerek iyi bir planlama yapılırsa zahiren güçlü olan düşmanların da mağlup edilebileceği mesajıdır. (B48b/14)

Padişah, usta bir satranç oyuncusu gibi olmalı ve kendi oyununu kurarken düşmanının oyunlarına da dikkat etmelidir. “*Bihbāz gerek kendü oyun nice gözedürse haşmuñ dağı oyun eyle gözede, şehmāt olıcağ yirden şağına.*” (97a/11)

Sekizinci babın başında perhizkâr aslanın vasıflarından bahsedilirken aynı zamanda iyi bir padişah olması gereken vasıflar belirtilmiştir. İyi bir padişah kötü düşüncelerden uzak, gariplere sahip çıkan, halkını koruyan adil bir yapıda olmalıdır. (99a/5)

Herkese iyilik ve ihsanda bulunan bir padişah adını kıyamete kadar devam ettirebilir. Eserde bu özellik Arapça bir beyitle ifade edilmiştir: “*Beğayte mede’d-dünyā ve mülküke rāsihun/Ve vürdüke mevrüdün ve bābüke ‘āmirün¹¹*” (100a/8)

Padişah, tavır ve davranışlarıyla hem yardımcılara hem de halkına eleştiriye ve fikir alışverişine açık olduğunu göstermeli ve onları rahatlatmalıdır. “*Arslan ‘azīm guşşalandı, eyitdi: Çün kavmüm benden emīn olmaya, pes bu pâdişāhlık nice pāyidār ola? Eyitdi: İlähî! Sen bilürsin kim bu iş benden degül. Bu müşkili sen ħall idivir. Birkaç kişi ululardan kığırdı.*” (107b/13)

Allah, dünyayı güzelleştirmek için insana akli ve şeriatı yardımcı olarak vermiştir. Akıl ile dünya mamur edilirken şeriat ile de ahiret yurdu mamur edilmektedir. “*İy şāh!*

¹¹ Dünyanın uzamasıyla sen baki kaldın, mülkün ve saltanatın her tarafa kök salmıştır. Sen her zaman iyilik yapan ve kapısı açık birisi olsan saltanatın devam eder.

Bilgil ki Haqq te‘ālā iki kethüzā viribidi, iki cihānı ‘imāret kılmağa. Biri ‘ağıldur ve biri şer‘dur. Dilerseñ ki iki serāyuñ dağı ‘imāreti ola ve anlaruñ ve ‘aqlı bu dünyā mi‘mārdur.” (124a/5)

Padişah, dünyayı ahiretin tarlası olarak görmeli ve mazlumların seher vaktindeki dualarından gafil olmamalı ve onların beddualarından sakınmalıdır. *“İy pādīşāh, cān kulağın aç! Her çend ki berk ve yüksek kal‘ada mütemekkin olmışsın. Mazlūmlaruñ seher vaktında niyāzlarından gāfil olma ki vettekū mecānīke‘d-đu‘afā’ peygāber ‘aleyhi’s-selām buyurur: من قتل عصفوراً عبثاً جاء يوم القيمة و له صراخ عند العرش يقول يا رب سل هذا لم قتلنى بغير منفعة¹²” (124b/13)*

Padişah, kimseyi küçük görmemeli, kendi ve halkı için faydalı öğüdü can kulağı ile dinlemelidir. *“Her çend ki tavşancıl kuşlar pādīşāhı idi za‘if keklikden hikmet sözlerin şorup nice kabūl itdi. Niteki peygāber ‘aleyhi’s-selām buyurdi: الكلمة الحکمة ضالة المؤمن فحيث وجدها¹³ فهو أحق بها kişiuñ bir sevgüli nesnesi yavuvursa anı gey ister, bulmayınca rāhat olmaz. Gökcek ma‘nālu sözler dağı ‘ağıllaruñ yavukılduğudur. Kimde bulursa gerek ol bulduğı kişi eyü olsun gerek yavuz olsun.” (125a/7)*

Padişah, iyiliği emreden kötülükten men eden bir yapıda olmalıdır. Padişah bu anlayışta olmazsa o ülkenin yıkılması yakın demektir. *“Haqq te‘ālā nuşreti peygāmbere kılmış iken ol muhālefet şūmlıgından nuşreti düşmenine virdi dağı bir görüñ ki pādīşāh mülki hatardan şaklaya, nice şaklamağın Haqq te‘ālā bildürüp durur ki buyurur. Kavlühü te‘ālā: ¹⁴ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ Ol gerek ‘adl eyleye, andan emri ma‘rūf ve nehyi münker kıla ve böyle kılmasa ol vilāyetuñ zevāline köz tutmağ gerek.” (129b/9)*

Padişah, devletin yıkılmasına zulüm ve isyanın, takdir edilmiş bela ve kazanın kaldırılmasına ise ihsanın vesile olduğunu bilmelidir. *“Pes bilmek gerek ki zulm ü ‘işyān gelmiş devleti girü yıkup giderür ve ihsān, gelmiş belāyı ve kazāyı giderür.” (130a/12)*

¹² “Her kim bir serçeyi boşu boşuna öldürürse; serçe kıyamet günü gelir, arş-ı âlânın huzurunda şöyle seslenir: Ey rabbim, buna sor, beni niye boşuna öldürdü.” Hadîs, [Zayıf bir hadistir.] Nesai, Dahaya 42; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/389.

¹³ “Hikmetli söz âlim kişinin yitiğidir, bulduğu yerde alır.” Hadîs, Tirmizi, ilim 19; İbn Mace, zühd 15.

¹⁴ “Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı emreder.” Kur‘ân; Nahl/16, 90. âyet.

Padişah, Allah'ın rızasını elde etmek için yapılan işlerin zayi olmayacağını bilmelidir. Padişah hayırlı iş yapmaya devam ettiği sürece kendi ve halkı belalardan uzak olur. *“Teñri için işlenen iş zāyi’ olmaz, elbette bulunur. Pes pādişāh gerek hayr eyleyüdura tā kendü dağı iliyile, emīn ola.”* (131b/6)

Padişah, Allah'a yakın ve duada ısrarcı olmalıdır. *“Pādişāh eyle gerek kim anuñ niyāzı berekātında ilinden ölüm götürile. Eyle gerekmez ki anuñ uçında nā-ħaḳḳ yire kanlar dökile ve bu hikāyeti Nizāmī nazm eylemişdür. Ğazel-i H̄āce ‘Aḫḫār: Şāh çün şod çenīn tazarru’ sāz/Hātifi dādeş ez-derūn āvāz/K’ized ez-behr-i nīk-i rāī to/Bord fetret zi-pādşāī to/Çün to der-çār sāl ḫorsendi/Mordei-rā zifāke ne-pesendi/Çār sālet niwişte şod menşūr/K’ez diyār-ı to merg bāşed dūr/Ez-bozorgān-ı mülk-i o tā ḫord/Kes şenīdem ki çār sāl ne-mord¹⁵”* (132a/6)

2.2. Şehzadelere Öğütler

Devletin devamlılığı adına şehzadelerin önemi büyüktür. Tarihte birçok devlet şehzadelerin taht kavgalarından dolayı zayıflamış ve yıkılmıştır. Bu yüzden şehzadeler, kendi toplum tarihlerinin yanında diğer toplumların tarihlerini de okumalı, onları güçlü kılan ve zayıflatan etkenleri iyi analiz etmelidir. Bu da şehzadelerin hem maddi hem de manevi iyi bir eğitimden geçmesi anlamına gelmektedir. Eserde doğrudan şehzadelere yönelik olan öğütler şunlardır:

Şehzade, atasının öğütlerini muhafaza edip onlara sadık olmalıdır. Gönül yapıcı ve nimetlere karşı şükredici bir yapıda olmalı, zahmet ve sıkıntılara katlanmasını bilmelidir. *“Ammā sizden dilerem kim benüm vaşiyetüm şaklayasız ve bilesiz kim yigrek gül ki gönül būstānında açılır. Anuñ ḫokusı ‘aḳıl burnına degir sipāsdārlıḫdur ve sipāsdārlıḫ sebebdür ni’ met artmağa. Nitekim dimişlerdür, mışrā’: Sipāsdār bāşī tā sezāvār bāşī nīkīrā men şekere’l-ḳalīle isteḫaḳḳa’l-cezīle ve yük götürici oluñ tā emīn olasız.”* (17a/7)

Şehzade, ne elindeki malların tamamını telef edecek kadar cömert ne de halk içinde cimrilik gibi kötü bir sıfatla anılacak kadar eli sıkı olmalıdır. Müellif, şehzadelerle ilgili bu prensibi bir ayetle pekiştirmiştir. *“Telefkārlıḳı cōmerdlıḳ şanmañ; İmsākı, buḫlı kethuzālıḳ*

¹⁵ “Padişah bu şekilde niyaz edici olunca, içinden bir ses ona şöyle seslendi: Tanrı senin iyi niyetinden dolayı, senin saltanatından zayıflığı kaldırdı. Dört sene kanaat ettiğin, bir ölüyü bile az saymadığın için, ferman yazıldı ki dört yıl ölüm senin diyarından uzak olacak. İşittim ki onun memleketinde, büyükten küçüğe dört yıl kimse ölmedi.” Bu şiir Nizâmî'nin Heft Peyker isimli eserinden alınmıştır, ancak şiir metninde ciddi yanlışlıklar bulunmaktadır.

*şanmañ; iñen cömerd olup muhtâc almañ ve iñen baıl olup halk arasında bed-nâm olmañ. Ol kerîm pâdişâh celle celâluhu, dostı Muhammed'e öğretti: لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ*¹⁶ (17a/12)

Şehzade, yalan söylemeyi ayıp bilmelidir. Yalan söyleyen bir kişi daha sonra doğru da söylese kimse inanmaz. “...*haıat bilûñ kim şol ‘ayb ki bir yalanıla hâşıl olur, biñ gerçekte gitmez. Ol kişi kim yalana mensûb ola. Eger toğru dağı söylese inanmazlar.*” (17b/3)

Şehzade, her zaman düşmanlarıyla bile dostluk yollarını aramalıdır. Bu yolla aralarında dostluk oluşmasa da düşmanlık azalmış olur. “...*düşmenler ile dağı dost dirligin dirilûñ kim dostlık arta ve düşmenlik eksile.*” (17b/5)

Şehzade, kötü ahlâk sahipleri ile hiçbir surette arkadaşlık kurmamalıdır. Çünkü kötü ahlâk sahibi kimselerin arkadaşlığından hayır gelmesi mümkün değildir. “*Ïy oğlanlarum, hiç te ‘vil ve hiç ta‘lil birle yavuzlarla bilişlik eylemeñ, tâ size dağı ol nesne ırmeye ki ol bir ekinciye irdi.*” (17b/6)

Şehzadeler, iyi günde birbirleri ile ne kadar güzel anlaşıyorlarsa sıkıntı ve zahmet zamanında da öyle güzel anlaşmalıdır ve birbirlerinden ayrılmamalıdır. “*Ïy benüm oğlanlarum! Gerek ki hoşlık deminde birbiriñüz ile nice dirilürseñüz nâ-hoşlık vatında dağı eyle dirilmek gerek ve her hâlde birbiriñüzden ayrılmañ.*” (18a/11)

Bir kişinin sadık dost olup olmadığı iyi ve kötü günde denenmesi ile ortaya çıkar. Şehzade, eski dostları tanımadığı kişilerle kıyaslayarak tanımadığı kişiyi üstün tutmamalıdır. “...*adîm dostlar eyüde yavuzda şinanmışlardır. Yâd kişileri anlardan yiglemeñ kim sınanmış dîv yigdür şinanmadu âdemden. Şi‘r: ayrû‘l-eşyâ‘-i cedîdühâ/Ve ayrû‘l-ivâni adîmühâ*¹⁷.

Şehzade, her zaman için kendinden önce hüküm sürenlerin akıbetlerini düşünmeli ve kendinin de ölümden kurtulamayacağını, bu yüzden asıl kalıcı yurdunu imarla meşgul olması gerektiğini bilmelidir. “*Eger sa‘âdet yârı ılıp ‘alın başına dirşürüp fikr eyleser ki bizden öñdin gelenlerûñ hâli ne oldı ve neye degdi. Pes girü varaca yiri sinle olacadur;*

¹⁶ “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma.” Kur‘ân, İsra/29.

¹⁷ Eşyaların en hayırlısı yeni olanıdır. Dostların en hayırlısı ise eski olanıdır.

anı ‘imāret kıılmağa meşğül ola ve dünyā kesbini āhıret ‘imāretine şarf eyleye. Lā-cerem çün ölüm vaqtı ola, rahmet beşāretçileri biri biri ardınca bu āyeti kulağına degüreler. *Qavlühü te‘ālā:* ¹⁸ *يَا نَبِيَّ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ* ya‘nī çün ölüm vaqtı gele firışteler çalab beşāretin getirüp eydürler. Eger fānī milkden ve ‘āriyet-serāyından ve çatlu helālūñden ayrıldıñısa qorqma, qayurma.” (21a/11)

Şehzadeler, dost seçimini iyi yapmalıdır aksi halde şehzadelerin arasındaki kardeşlik ve sevginin düşmanlığa dönmesi kaçınılmaz olur. “...ammā uluları eyitdi: Benüm kardaşlarum her çend kim dānālar ve mihrübānlardur; ammā bunlara i‘tikādum yoqdur. Zira bunlaruñ sizden soñra rāyigān māl ellerine girse gerekdür, dimāğları aza, müfsidlere yoldaş olalar, dostlukları düşmenlige döne.” (22a/1)

2.3. Devlet Ricaline ve Padişah Maiyetine Öğütler

Devletin sağlam temeller üzerinde oturması ve ilerlemesi için padişah kadar padişahın yardımcıları olan bürokratların ve onun hizmetlerini gören kişilerin de bilgili ve tecrübeli olmaları gerekmektedir. Bu yüzden eserin birçok bölümünde bürokrat ve padişahın hizmetkârlarının nasıl olması gerektiği ifade edilmiştir. Eserde bürokrat ve padişah maiyetindekilere yönelik öğütler şunlardır:

Padişahın sormadığı şeyi söylemek ve yapılmasını emretmediği işi yapmak uygun değildir. “...pādişāhlar şormayınca söylemek ve bunlaruñ işi buyurmayınca işlemek gerekmez.” (7b/4)

Padişahın yardımcıları, padişahlığın ayakta durması ve devletin sonraki kuşaklara miras olarak kalması için güzel ahlâklı, doğru sözlü, yaptıkları/yapacakları işin sonunu düşünebilen, halkın hak ve hukukunu gözeten aynı zamanda da mazlumları koruyan bir anlayışta olmalıdır. Ayrıca görevli olan herkes sadece kendi işine yoğunlaşmalı ve kimin ne iş yapacağı belli olup başkasının işine karışmamalıdır. “...iş dutanlar görk ü rāyı bütün ve sözi gercek āhir-endişi ve ra‘iyyet-perver ve mazlūm-nevāz ola ve her bir inşāf yolında şābit-ka-dem ve kendü işine gey meşğül ve her birinūñ maqāmı ve işi bellü ola tā pādişāhlık işi ayağa dura...” (11b/12)

¹⁸ “Onların yanına melekler inip: "Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vâd edilen cennetle sevinin!" derler.” Kur’ân; Fussilet (41), 30. ayet

Devlet adamları, merhamet ve insaf ehli olmalı, doğru sözü işitmekten rahatsız olmamalıdır. “Nitekim Kur’ân’da buyurur: ¹⁹الآن حَصَّصَ الْحَقُّ ve‘as‘ase‘l-bāṭi²⁰ rahmet, inşāf ehli vezīrlere gelsün kim haq sözi işitmekden i‘rāz kılmazlar.” (16a/7)

Padişah maiyetinde bulunanlar, padişahların ayıplarını dahi hüner olarak görmeli ve ayıplarını örtmeye çalışmalıdırlar. “Hāşşa pādīşāh ki anuñ ‘aybın daḥı hüner görmek gerekdür ve hāşlar ki pādīşāh kulluğında olurlar vācibdür ki pādīşāhlar ‘aybını şaḳlayalar. Nitekim dimişlerdür ki Men cālese‘l-mülūki bi-ğayri edebin fe-ḳad ḥāṭare bi-nefsih²¹” (48a/7)

Padişah maiyetindekilerin, birkaç işten sakınmaları gerekir. Bunlardan birincisi kendi faydasını padişahın zararında görmektir. “Hem pāzīşāh ḥizmetinde olanlar daḥı birkaç işden şaḳınmaḳ gerek. Biri daḥı oldur kim kendü aşşısın pādīşāh ziyānında bilmeye.” (53b/10)

Bürokratlar, padişahın öfkesini yatıştırarak bir tavır içinde olmalıdır, kişilerin hatalarını küçük görmelidirler. Böylece şöhretleri halk arasında yayılmış olur. “Andan berü kim ‘ālem yaradıldı, bu ‘ādet işlenü geldi ki kiçiler şuç eyleye; ulular ‘afv kıla ve ara yirde ḥayr isteyenler şulḥ u şefā‘at ideler ve bu sen didüğüñ sözden şerr ü fitne kopar. Eger Dāsītān, Dāzime ṭarafın gey dutarsa eyü adı gökcek ḥüyi ḥalk arasında zāhir olup seville ve ben daḥı şefā‘atin ḳabül idersem ḳavmüm şaḳlamış ve eyü adum şınamış olam.” (56a/12)

İdareci işlerinde acele etmemeli ve sabırlı olmalıdır. Çünkü acele etmek şeytandan, sabırsızlık ise cehalettedir. “...bilesin ki ivmek şeytāndandır ve şabırsızlık bilmezlikdendir.” (58a/10)

Padişahın yardımcıları, edebe uygun davranmalıdırlar ki ne zindan zahmeti çeksinler ne de zindandan kurtulması için ricacılarını zahmete soksunlar. “...dükeli meclis ehli hāş u ‘ām edeb ri‘āyet idüp bir işde bulunmayalar ki bunca zemān zindān zaḥmetin çeküp ve bunca şefā‘atciler zaḥmet çeküp ḳurtulubile.” (60b/5)

¹⁹ "Şimdi gerçek meydana çıktı." Kur’ân; Yûsuf (12), 5. ayet

²⁰ Batıl ortadan kayboldu.

²¹ Kim ki sultanlarla edebe uygun bir şekilde oturmazsa nefsinin tehlikeyle karşı karşıya bırakılmış demektir.

Makam ve mevki imkânına kavuşanlar, işin önünü ve sonunu iyi hesap etmeli, gönül gözünü açmalı ve tedbirli olmalıdır. *“Zirūy eyidî: Çün ululuk bir kişiye dege her ne eyü tedbiri varısa anı ilerü götüre ve gönül gözün aç.” (65b/3)*

Vezir, açık sözlü ve iş bilir yapıda olmalıdır. *“Vezirün sözi çapusun açuk ve tedbiri şâyib gerek.” (66b/13)*

Padişah maiyetindekiler, padişaha bütün hünerlerini ifade etmelidir. Onun emirlerini her şeyin önüne koymalı ve emirlerini küçük görmemelidir. İhanetten uzak olmalıdır. Padişahın nimetleri karşısında yaptığı hizmeti az görmelidir. Ona karşı bir hata işlerse hemen özür dilemelidir. Padişah huzurunda somurtkan olmamalıdır. Onun düşmanı ile dostluk kurmamalıdır. Her zaman için mütevazı olmalıdır. Padişah iş buyurduğunda ondan bir şey talep etmemeli ve tamahkâr olmamalıdır. Padişahın yumuşak sözlülüğüne bakarak ondan emin olmamalı ve küstahlık yapmamalıdır. *“Evvel fermânın cümle maşlahatlarıñdan taqdim kılsañ gerek. İkinci, anuñ buyruğın ‘azim bilesin ve hiç vech birle buyruğın hor görmeyesin. Üçüncü hıyâneti kendözünñden ırak göresin. Dördüncü kendü kulluğuñu anuñ ni‘meti hakkında az göresin. Beşinci nâ-gâh bir hañ sende şâdir olsa ki, kimse andan kurtılmaq müselleme degül, tizçek ‘özrin dileyesin. Çomayasın kim varduğınca artmaya, âhîr anı gidermek mümkün olmaya. Altıncı anuñ katında turş yüzlü ve ac sözlü olmayasın. Yedinci anuñ düşmeniyle hergiz dostluk itmeyesin. Sekizinci nice kim ol yukaru çeke sen aşak olasın. Toğuzuncı çün saña iş buyura, andan nesne dilemeyesin, hizmet yüzini tama‘la müşevviş kılmayasın. Onuncı, anuñ yumşak sözine bakup andan emîn olmayasın ve güstâh varmayasın.” (120b/3)*

Padişah maiyetindeki, güzel konuşmayı bilmiyorsa susmayı bilmelidir. Bu kaide az ve öz olarak Farsça bir manzume ile ifade edilmiştir: *“Der sohen dür be-bâyedet goften/Verne gongî bih ez-sohen goften/Kerd ‘ağlet naşîhatî moħkem/Ki nikū-güy bāş yā ebkem²²” (122a/6)*

2.4. Askere Öğütler

Devletin iç ve dış tehditlerden korunması adına ordunun önemi büyüktür. Eserde hükümdarlara barıştan yana olma tavsiyesi yapılmıştır. Devletlerin askerî güçle değil siyâsî güçle yönetilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak eserde savaşa hazır durumda bir askerî

²² Söz söylerken inci dizek gibi dizmek gerekir, yoksa dilsiz olmak söz söylemekten (konuşmaktan) daha iyidir. Bu nasihatı aklında iyi tut; ya güzel konuşan ol ya da dilini tut.

gücün bulunması, ordu birliklerine işinin ehli kimselerin komutanlık etmesi gerektiği belirtilmiştir. Metin içerisinde doğrudan askerî sınıfa yapılan tavsiyeler şunlardır:

Düşmanla karşılaşmayı arzu etmemek gerekir, ancak düşmanla karşılaşıldığında da birlikte hareket ederek düşmanla mücadele edilmelidir. Askerin padişaha muhalefet etmesi uygun değildir. Eğer asker muhalefet ederse ordunun savaş kazanması zordur. *“Düşmen görmek dilemeñ eger elbette göresi olursañuz yirüñüzden ayrılmañ ve birbiriñüz koyup kaçmañ dañı bir görüñ ki cümle çerinüñ gönli bir ola ve çeri pādişāh buyruğına muhālefet kılmaya. Eger çeri gönli düz olmayup pādişāh buyruğına muhālefet kıılurlarsa nuşret ol çeriden ırağ ola.”* (129b/1)

2.5. Ferde Öğütler

Ferde öğütler çalışmada, herhangi bir sınıf ya da cinsiyet ayrımı yapılmadan toplumun bütün fertlerine, aile reisine ve kadına öğütler olmak üzere üç alt başlık halinde ifade edilmiştir.

2.5.1. Herhangi Bir Ayrım Yapılmadan Bütün Fertlere Öğütler

Bu başlık altında eserde sosyal sınıf, cinsiyet ve medenî durum ayrımı yapmadan toplum geneline yapılan öğütlere yer verilmiştir. Bölüm içerisinde padişahın küçük bir çocuğa kadar herkesin dikkate alması halinde hem dünya hem de ahirette mutlu olacağı öğütler yer almaktadır. Öğütlerden başlıcaları şunlardır:

Tövbe etmek kolaydır; ama tövbeye sadık kalarak aynı hataya bir daha düşmemek zordur. (2b/4)

Padişahlar, Allah'ın peygamberler gibi ezelde seçtiği ve yardım ettiği kullar zümresindedir. Sıradan insanlar olmadıkları için onlara tâbi olup itaat etmek gerekir. Toplumun onun ahlâkı ile ahlâklanması gerekir. Padişah, toplum fertlerinden ne ölçüde memnun ise halkın işleri de o ölçüde yolunda olur. *“...pādişāh Teñri te‘ālānuñ öğüretlenmiş kulıdur ve ‘ināyeti birle besledügi ve ezeldeki bahşişler ki üleşildi ol salñanat gölgesi peygāamberler üzerine düşdi. Andan pādişāhlar üzerine düşdi. Bu vilāyet mekkārlığı bilmek şanurlar. Çün bunlar bu düzene varurlar. Nā-çār biz dañı bunlara bildürürüz. Hiñāb-ı melik-zāde bā-düstūr: Melik-zāde eyitdi: Pādişāh bahtlu güneşe beñzer ve ra‘ıyyet çerāğa beñzer. Pes anda ki güneş kılıc ura çavağ aydını ne şu‘le vire. Pādişāh nazarı ra‘ıyyete reng virür ve ra‘ıyyet pādişāh hūsın hūlanur ve dimişler ki zemāne pādişāh lar gönline*

tābi‘ dur. Ol nice dutarsa zemān dahı eyle dutar. Nitekim dimişlerdür İzā teğayyere’s-sultān teğayyere’z-zemān²³.” (9b/1)

Akıllı kişi, beladan uzak durarak kendini koruyandır. (12b/1)

Akıllı kişi, sonradan hayıflanmak istemiyorsa eline geçen fırsatları değerlendirmesini bilmelidir. (13a/3)

Güzel ahlāk sahibi genç, kendisi tok olsa da misafirine ikram etmekte geri durmamalıdır. (14a/8)

Akıllı kişi, herhangi bir musibete veya zorluğa maruz kaldığında ondan daha kötüsüne maruz kalmadığını düşünerek haline şükretmelidir. “...çün birez katılık ve zaḥmet saña iriše, andan dahı katırağın añup şükür eylemek gerek...” (15b/7)

Akıllı düşmanı akılsız dosta tercih etmek gerekir. “...cāhil ü nā-dān dostı ‘āqıl ü dānā düşmenden yig bilme. Zīrā bilür kişinüñ düşmenlügi bilmez kişinüñ dostlığından yigdür.” (15b/8)

Müellif, üç yerde nafile namazın bozularak emre uyulması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar; kadı çağırdığı zaman, bir kadını eşi çağırdığı zaman ve köleyi/işçiyi sahibi/işvereni çağırdığı zamandır. “Üç kişiye vācibdür, eger taṭavvū‘ namāzda iken dahı namāzın kıya, cevāb vire ve biri oldur kim kâzī kığırur diseler namāzın kıya, vara ve bir dahı ‘avret namāz kıılırken eri kığırur namāzını kıya, vara ve bir dahı kul namāz kıılırken mevlāsı kığırur namāzın kıya, vara.” (18b/11)

Kişi hem yaptığı işte hem de gittiği yolda ölçüyü elden bırakmamalıdır. Bu husus eserde Farça bir beyitle ifade edilmiştir: “Kārī ki kārīst miyār/Rāhī ki rāhīst miyār²⁴” (22b/10)

Kişi, çıkar amaçlı dostluk kurmak isteyenlerden uzak durmalıdır. Çünkü o türden dostlar çıkarlarını elde ettikten sonra ya kişiyi terk ederler ya da dostlukları düşmanlığa döner. “Dostlarda dahı dostlık dürlü dürlü olur. Birincisi eyle olur kim senüñ katuñda bir maḫşūdı veyā hoz tama‘ı ola. Çün ol maḫşūd ḥāşıl ola arada dostlık kalmaya, belki şoñı düşmenlik ola.” (23b/2)

²³ Sultan değişirse zaman da değişir.

²⁴ İş ölçülü iştir, yol ölçülü yoldur.

Kişi, maddi beklentisi olan akrabalarının dostluğundan endişe etmelidir. *“Bir dürlü dostluk dağı oldur kim hışımlar arasında ola. Ol dostlık dağı ğaraž içündür kim andan aşşı göre anuñ dağı soñı düşmenlik ola.”* (24b/4)

Kişi, beladan kurtulmak için arkadaşını feda eden dosttan uzak durmalıdır. *“...bir dürlü dağı dostlık eyle olur kim çün belā kişiye nāzil ola ve dostın belāya koyup kendü kırtılmağ ister.”* (26a/13)

Kişi, birtakım beşeri duygularını tatmin etmek için dost olmak isteyenlere karşı dikkatli olmalıdır. Çünkü bu türden dostluklar küçük bir şeyle bozulabilir. *“Bir dürlü dostlık dağı budur kim hevā tabi‘atından ve şehvet teğāzāsından kopa, az nesne ile bozulup düşmenlige döne.”* (27b/4)

Kişinin en büyük gereksinimi, ihtiyaç duyduğunda yanında olacak dosttur. Eserde musibet anında yanında dostu olmayan kişi düşman karşısına silahsız çıkan kişiye benzetilmiştir. *“İy oğul, bilgil kim dünyāda ne varısa hācet vaqtında gerekli, toğrı dostdur. Sefere var, māl harc eyle, bir hālīş dost ele getür ki hācet vaqtında saña bulına. Nitekim dimişlerdür. Şi‘r: Eḫāke eḫāke enne men lā eḫān lehu/Ke-sā‘in ile’l-heycā‘i bi-ğayri silāhin.”* şek degüldür kim bu kardaşlıktan murād toğrı yārdur.” (29a/12)

Kişi, elindeki malı muhafaza etmesini bilmeli ve israfa kaçmamalıdır. İsrif eden kişinin sonu hayırlı olmaz. *“Bāzırgān eyitdi: İştüdüm ki bir Türk var idi. Mālī mülki çok, bir oğlı varıdı, hemīşe ol oğlına atası öğüt virür idi kim hāşıl olmuş mālī şaklamağ gerek ve dağı harcı bilmek gerek. İy oğul! Māl isrāf itme ki ‘ākıbet teşviş yimeyesin.”* (29b/10)

Kişi, dost seçiminde mantıklı olmalıdır. Ayrıca kişi ömründe fayda bulmak istiyorsa elindeki imkânları samimi bir dost bulma yolunda sarf etmelidir. Dostun samimiyeti ise farklı yollarla test edilmeyince anlaşılmaz. *“Dostı kim ihtiyār idesin ‘aql birle ihtiyār kııl ki soñra perīşān olmayasın. Rūzıgāruñ dāniş taḫşiline harc eyle kim ‘ömrüñden fā‘ide bulasın.”* (29b/13)

Kadına sır vermek doğru değildir. *“Gerçek eyitmişlerdür ki ‘avrete rāz açmağ gerekmez.”* (30b/5)

Akıllı kişi, başkalarının aybının peşinde koşmayandır ve akılı kendisine rehber edinendir. *“Ol oldur kim ‘aqlı imām idine ve ‘ağıldan taşra iş işlemeğe. Pes ol kişinüñ*

kendüye hükmi geçer. Ol kişi dağı kim ayruklarunı ‘aybindan yüz döndürmişdür. Kimsenün ‘aybını istemez, ayruğa dağı hükmi geçer.” (33a/10)

Hırs, uyuyan bir ejderha gibidir. Eğer uyandırılırsa onun zehrine katlanmak çok zordur. *“Ol hırş ki uyur ejderhādur, anı uyarılmış olam ve anunı ağısına nice katlanam.” (33b/13)*

Kişi, nefesine uyan değil nefisini terbiye eden bir yapıda olmalıdır. *“...yindek kişi nefesine uymak revā degüldür. Zırā nefsi nice öğredürseñ eyle kalur.”*

Akıllı kimse, hem insanların hem de devletlerin bir sonunun olduğunu bilmelidir. Talihin dönmesi ve ecelin gelmesi ile ne devletin ne de canın bedende kalacağını unutmamalıdır. *“...iki nesne bir hāilde kalmaz ve devlet başda ve cān tende. Şek degüldür ki çün tālī‘ dōne ve ecel ire ne devlet başda kalur ve ne cān tende kalur.” (36a/13)*

Akıllı kişi, insan tabiatının duyduklarının etkisi altında kaldığını bilmelidir. Tatlı dil, güzel şiir ve hoş nüktelerle kişilerin karakterlerinin değiştirilebileceğinin farkında olmalıdır. *“Zırā dükeli yaradılmış tabī‘atı şöyledür kim ne işitse hātırına eşer eyler ve ma‘lūmdur ki pūlāz demürleri açarlarken demür ile keserler ve yararlar. Tatlu dilile dağı ādemīlerün ‘ādetin ve şifātın degşürürler. Nitekim gökçek şī‘rler ve laīf nükteler birle çok bahīlleri ve genleri cōmerd ve bahādır iderler.” (37a/2)*

İlim ehli kişilerle münazaraya kalkışmak, kişinin cahilliğini ortaya çıkarır ve komik durumu düşülmesine neden olur. (39b/5-41b/13)

Düşmana galip gelme yolu sadece kaba kuvvet değildir. Kaba kuvvetle yenilemeyecek düşmanlar akıl ve tedbir yoluyla mağlup edilebilir. *“İllā dāniş ehli ve bilgeler dimişlerdür: Düşmen ile zūr u bāzūyla çıkamayınca dāniş ü ‘aql ü tedbīr ile gālib olmağa yarar. Nitekim sıçan ılan birle itdi.” (39b/7)*

Kişi, zorunlu durumlarda memleketini terk edip yeni bir yere yerleşerek kaybettiği malları tekrar elde etmesini bilmelidir. *“...er oldur kim çün zārūret ola, ‘azimet meclisin sefer merkebine urup bir yir dağı ihtiyār kıla ve ol nesne kim telef olmuşdur girü yetüre.” (40b/4)*

Kişi, bir kimsenin evini zulüm yoluyla almışsa başına gelecek belalara hazırlıklı olmalıdır. *“Pes ol kişi kim bir mazlūmuñ evcūgezin zulmle ala ve andan endiše idüp şaklanmaya, hergiz belādan emīn olmaya.”* (41a/2)

Kişi, en iyi dostun bilgi olduğunu unutmamalıdır. Eserde bu bölüm Farsça bir beyitle ifade edilmiştir: *“Der zemāne bih zi-dāniş yār nīst/Merd-i dānā-rā ez-ān bih kār nīst²⁵”* (42b/9)

İlim ehline layık olduğu değer verilmelidir. Kim ilim ehlini hor görürse dünyada ve ahirette kendisine yer bulamaz. *“İmdi bileler ki Teñri yolında olan kişiye kim yavuz şansa ve hor kılmak dilese Teñri anı hor kıılır ve hergiz ‘ilm ‘alemin cehl leşkeri şımaz. ‘İlm ehlin hor kıılan dünyāda ve āhiredde yir bulmaz.”* (47a/8)

Akıllı kişi, kendisinde bulunan bir ayıptan dolayı başkasını kınamaz. *“...aḫlāḳ kitāb[in]da oḳıdum kim ‘āḳıl oldur ki bir ‘ayb kim kendüde vardur ol ‘ayb ile kimsei ‘ayıblamaya.”* (48a/6)

Karakteri bozuk kişi zehirli yılanı benzer. Nasıl ki yılan ejderhaya dönmeden başını ezmek gerekse karakteri bozuk kişiyi de o şekilde bertaraf etmek gerektir. *“Yavuz güherlü kişi aḡulu yılanı beñzer. İlan kim ejdehā oldı, başın dögmek gerek. Yoḡsa anuñ aḡulu dişinden emīn olmaḡa yaramaz.”* (52b/13)

İşlediği hatadan dolayı özür dileyen kişi hakkında kötü söz söylemek doğru değildir. Çünkü onun özür dilemesi yaptığı yanlışın pişmanlığının ifadesidir. *“Her kim günāhkāruñ ḫaḳḳında yavuz söyleye ol inşāf ehli olmaya. Hiç ‘āḳıl eyü iş için ‘özr dilemez ve eyü işden kimse ḫacel olmaz pādişāhlar eyü ad-ılan buldılar.”* (53a/4)

Akıllı kimse, talihi yanında oluncaya kadar herhangi bir işe girmez. *“...‘āḳıl kişi oldur kim miḫnet vaḳtında sa‘ādet yılduzı idbār-ı küsūf ḫarañulıḡından çıḳmayınca ḳutub gibi yirinden ırılmaya.”* (54b/4)

Kişi, herhangi bir konu hakkında sağlıklı karar vermek istiyorsa işin başını sonunu iyi anlamalıdır. *“Her kim işüñ evvelin añlamaya soñın tañlar olur.”* (56b/13)

²⁵ Bu zamanda bilgiden daha iyi bir dost yoktur. Bilge kişi için bundan daha güzel iş yoktur.

Akıllı kişi, söylendiğinde fayda getirmeyecek sözü söylememelidir. “...*aru fikirlü kişi oldur kim kendü sözinde menfa‘at görmeyince söylemeye. Nitekim peygâmbir buyurur:*²⁶ *من حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه* (57a/4)

Akıllı kişi, düşmanlığı dostluğa; yabancıyı tanıdığa tercih etmemelidir. “...*kişi oldur kim düşmenliği dostlıktan yeg görmeye ve yâdı bilişden yeglemeye ve dimişlerdür kim düşmeni şol billür taşu gibi tütalar ve hoşkaya koyalar, dem-be-dem çıkaralar yuyalar. Temâm ihtiyât birle şaklayalar. Bir gün bir çatı taşu uğrayup anı urup eyle uvadalar kim girü divşürmege yaramaya. İvüben kendözin düşmen çengâline giriftâr kılmaya.*” (57a/6)

Kişi, malına zarar geldiğinde zararın canına gelmediği için şükretmelidir. “...*dimişlerdür kim çün âfet mâla ire, şükr itmek gerekdür ki câna gelmedi.*” (58b/11)

Dostun öğütlerini dikkate almayan, zarara razı olmuş demektir. “*Dâzime eyitdi: ‘Ukûbet elbette hatâ şoñunca olur ve cinâyet iden ‘ukûbete müsteħaķ olur. Her kim dostlar naşihatın dutmaya lâ-cerem yiri zindân ola.*” (58b/11)

Kişi, yalan söylemediği gibi doğruluğunu ispatlamanın uzun zaman ve çaba gerektirdiği sözleri de söylememelidir. “*Bir kişi ki ‘aklı dâniş sermâyesiyle ârâste ola, ol yalan söylemeye. Ammâ bir söz ki anuñ gerçekliği bir yıl dürlü zaħmetler çekmek ile hâşıl ola uşlu kişi ol sözi söylemeye.*” (60b/2)

Kişi, ihtiyacından fazlasını arzu etmemelidir. Aksi takdirde nefsine kul olmaktan kurtulamaz. Fani dünya sarayını ahireti kazanacak amel evi olarak görmeli ve her işinde orta yolu tutmalıdır. “*Niçe kim kişi hâcetinden artuķ isteye nefse ķul olup hışma esİR olur ve dânâ kişiler kim bu dünyâ serâyını kim ‘amel evidür, şol yağmur çatresinden olur kabarcıklar gibi gördiler ve bulud seddi gibi añladılar ki bünyâdı şu üzerindedür, beķası yok tizçek girü tağılur ve bir niceler māl artmağın eksilmek bildiler. Zirâ her cem‘iyyet tağılur ve kamu dirnek perâkende olur, eyle olsa orta işi dutmaķ gerek...*” (65b/6)

Sahip olunan her şeyin bir son noktası vardır. Son noktasına ulaşan her şey eksilmeye başlayacağı için kişi kanaatkâr olmalı ve malının son noktaya ulaşmasının önüne geçmelidir. “*Her nesne kim gâyetine ire, eksilür. Nice biñler issin gördüm ki biñden*

²⁶ “Kişinin lüzumsuz (kendini ilgilendirmeyen) şeyleri terk etmesi dininin güzelliğindedir.” Hadîs, Müslim, Müsakat 107; et-Tirmizi, Zühd 11.

yüze degdi, yüzden bire İzā temme şey'ün denā naqşuhu²⁷ hükmi yirine geldi. Hergiz benüm kim biñden eksükdür, aşğa inmedi.” (66a/6)

Dünya malı, düşmanlığı dostluğa çevirmek için sarf edilmelidir. “Nitekim dimişlerdür: Hayru'l-māli mā'ün vaqā bihi'n-nefsi²⁸ ya'ni mümkündür kim ol birkaç loğma ta'am ile benümle anuñ arasında dostlık berkiyüp düşmenlik götrüle. Bir māl ki anuñ sebebiyle düşmen dost ola, ol māl şarf itmek revā ola.” (67b/11)

Kişi, sevdiğinin kusurlarını göremez. “Bidnus eyitdi: Qardaş sen anı sevmişsin. Zīrā biregü biregüyi sevse anuñ aybın işitmez olur.” (69b/9)

Dört şey var ki kişi bunları küçük, hor ve hakir görmemelidir. Bunlar; ateş, borç, öfke (renc, sıkıntı, zahmet) ve düşmandır. Bu dört şeyden en önemlisi ise düşmandır. “Zīrā hiç aqıl kendü kuvvetine i'timād kılmaya kim dimişlerdür dört nesne her çend ki düşmen ola, az ve haķir ve hor görmek gerekmez. Bir od, bir borç, bir renç, bir düşmen.” (B48b/5)

Üç kişiye sırrı açmak uygun değildir. Bunlar divane, çok konuşkan ve sarhoş olan kişilerdir. Eğer bunlara sır açılırsa sırrı tutamadıkları için söz arasında söyleyerek kişilerin helak olmasına sebep olabilirler. (101b/12)

Çarenin tükendiği yerde bütün kötü düşünceleri bir tarafa bırakarak Allah'a teveccüh etmeli ve ondan yardım dilenmelidir. “...dimişlerdür ki üç kişiye rāz açmaķ revā olmaya. Bir şiyzā gönüllü kişiye, bir çok söylegene, bir içgüciye. Zīrā anlar rāz gizlemege kadir olmazlar, nā-gāh söz arasında söyler, çok kavmüñ helākine sebep olur.” (106b/1)

Kişi, iyilik yapana karşı vefalı olmalıdır. “Deve eyitdi: Serçe ağıyla kerkes dutılmaz. Ben arslan ile nice pençe uram yaħūz anuñ kanın dökmege nice rāzī olam? Süñügümdeki ilik anuñ ni'metiyle tolıdur ve anuñ ināyetiyle benden yig cānavarlara artuķlık iderem. Çün benümle anuñ arasında kullıķ ve maħdümlik şābit oldı. Nice olur ki bu eylügenıdup ħasāret baltasın devletüm ayağına uram.” (107a/4)

İnsafli kişi, kendinin belaya düşmesini arkadaşının belaya düşmesine tercih etmelidir. “İnşāf oldur ki kişi belāyı kendüye revā göre ve dostın belā çengāline urup vebāle girmeye...” (110a/1)

²⁷ Eğer bir iş zirveye ulaşmışsa eksilmesi yakındır.

²⁸ Malın iyisi nefsi tehlikelerden koruyan sudur.

Akıllı kişi, padişaha zararı dokunacak bir şey işittiğinde ona gelecek zarara razı olmayandır. “*Ākıl kişi oldur ki pādīšāha ziyānlu nesne işitse gizlemeye, pādīšāh ziyānına rāzī olmaya.*” (112a/11)

Akıllı kişi, kötü huylu kimseyi yanında barındırmaz. “*Meşeldür ki yavuz hulu kişiyi evde kıomamak gerek.*” (B60a/11)

Vatan sevgisi imandandır. Kalbinden vatan sevgisini çıkaran kişi, tehlikeli bir yola girmiş demektir. Eserde bu bölüm şöyle geçmektedir: “*Lākin vatan sevgüsü imāndandır ve anı elden çıkarmak düşvārdur.*” (116b/4)

Kişinin zararlı bir yola bilerek girmesi uygun değildir. “*Likin kişi kendözün görünür kazāya karşı dutmak ne ‘aqla ve ne şer‘a ve ne şab‘a revā olmaya.*” (117a/3)

Zahmet altındaki kişiye yardım etmek Allah’ın rızasını kazanmaya sebeptir. “*Ben işitdüm kim bir dellāl bir boğça ton götürüp bir bāzāra şatmağa giderdi, bir atluya yoldaş oldı. Dellāl eyitdi: Ne ola birez yir uşbu yükümi atuñ öñine alsañ birez diñlensem, mürüvvet ve kerem itmış olasin. Atlu eyitdi: Şek degüldür kim yük götürönlörüñ yükün yiyiniltmek ‘amel terāzūsında ağır gelüp bāķi uçmağa irürür.*” (119b/4)

İlim müminin yitiğidir, nerede bulsa alır. “*Niteki peygāMBER ‘aleyhi’s-selām buyurdi: 29 الكلمة الحكمة ضالة المؤمن فحيث وجدها فهو أحق بها*” (125a/9) *ya‘nī hikmet sözleri dükeli dānālaruñ yavuķıldıgıdır. Niteki bir kişiuñ bir sevgüli nesnesi yavuvursa anı gey ister, bulmayınca rāhat olmaz. Gökcek ma‘nālu sözler daķı ‘āķıllaruñ yavuķıldıgıdır. Kimde bulursa gerek ol bulduğı kişi eyü olsun gerek yavuz olsun.*” (125a/9)

Beş nesne kişinin ömrünü artırmaya sebeptir. Bunlardan birincisi eş, dost ve akrabayı ziyaret etmek, ikincisi erkānına uygun abdest almak, üçüncüsü güzel selam vermek, dördüncüsü sadaka vermek ve beşincisi adaletli olmaktır. “*Bilgi ki biş nesne sebebdür ‘ömr artmağa. Kıur ‘ān’la hadiş hükmi birle ve mu‘āyene görmegile. Evvel şıla-i rahm ‘ömr arturur...*” (126a/11)

2.5.2. Aile Reisine Öğütler

Eserde toplumun en küçük birimi olan ailenin idaresi de ihmal edilmemiştir. Güçlü bir toplum için aile kurumunun önemi büyüktür. İslam, aile idaresinde öncelikle erkeği

²⁹ “Hikmetli söz ālim kişinin yitiğidir, bulduğu yerde alır.” Hadis, Tirmizi, ilim 19; İbn Mace, zühd 15.

sorumlu kılmıştır. Eserde ideal bir aile reisi olmak için yapılması gerekenler, kimi yerde açık bir şekilde ifade edilirken kimi yerde de okuyucunun/dinleyicinin idrakine havale edilmiştir. Eserde aile reisine yapılan tavsiyeler şunlardır:

Kız çocuklarının evlendirilmesinde kızın rızası alınmalıdır. Üçüncü babın çerçeve hikâyesinde Şah Erdeşir kızının evlenmesini çok istemesine rağmen kızı kabul etmediği için uzun bir süre beklemek zorunda kalmıştır. (32b/11)

Kız çocuklarının zahmet ve meşakkatine katlanmak gerekir. Eğer sıkıntılarına katlanılırsa ahirette bağışlanmaya sebebdir. Bu yüzden kızın rızasını da alarak ona denk biriyle evlendirmeye çalışmak aile reisi için çok önemlidir. *“Er oğlan ni‘metdür. Bu cihân ni‘meti sebab-i hasenâtdur ve kız oğlan miñnetdür ve bu cihân miñneti sebab-i mağfiretdür ve atalar anuñ zahmetine şabr kıılmağ lâzımdur ve anuñ hâline nazâr eyleyüp küfvine ya‘nî sînarına virmek vâcibdür ki ‘avrete lâyığ olmaya, aña virmemek yegdür.”* (32b/13)

Kişide kadın özellikleri baskın olursa kadın ahlâkı ile ahlâklanmış olur. *“...erde ‘avreti şıfatı gâlib olsa ‘avret hūyın dutar.”* (111b/13)

2.5.3. Kadına Öğütler

Eserde kadınlara yönelik tavsiyeler de yer almaktadır. Kadınlara verilen öğütleri islâm dini ve doğu kültürü içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Kadınlara ilgili tespit edebildiğimiz öğütler şunlardır:

Kadın, herhangi bir konuda tercih durumunda kaldığında duygusal değil realist olmalıdır. Eserde bu mesaj *Hikâyet-i Henbûye Bâ-pâdişâh-ı Dahhâk* isimli hikâyedeki kadın kahraman üzerinden verilmiştir. Hükümdar Dahhâk’ın omzu üzerinde bulunan iki yılan vardır. Bu yılanlar her gün iki gencin beyni ile beslenirler. Kurban verme sırası Henbûye’nin ailesine geldiğinde onlardan iki değil üç kişi alırlar. Alınan bu üç kişi Henbûye’nin eşi, oğlu ve kardeşidir. Henbûye kendi hanelerinden neden üç kişi alındığının hesabını sormak için Dahhâk’ın yanına gittiğinde Dahhâk ona acır ve Henbûye’nin seçtiği birini serbest bırakmaları emrini verir. Henbûye düşünür ve duygularına rağmen zindandan kardeşini çıkarmalarını ister. Dahhâk, kadının bu tercihinin şaşırır ve sebebini sorar. Henbûye, anne ve babasının öldüğünü bu yüzden de tekrar kardeş sahibi olmasının imkânsız olduğunu ancak yeniden evlenerek eş ve çocuk sahibi olabileceğini, onların

sevinciyle yaşadığı acıları unutabileceğini ifade eder. Dahhâk, kadının bu akılcı yaklaşımından memnun olur ve diğerlerini de serbest bırakır.

Kadın, kendisine eşi ile ilgili olumsuz haber getiren kimselere hemen inanmamalıdır. Ayrıca kadın, İslam dininin kadına ve erkeğe verdiği haklara uygun davranmalıdır. Aksi halde anlaşmazlıkların çıkması kaçınılmazdır. *“Ördek eyitdi: Her ne dirseñ dükeli şefkat ve muhabbet bābındandır. Līkin ere dört ‘avret dağı almağ revādur. Ol ki erdür, rāyı toğru ve endişesi arudur. ³⁰ فَأَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ 30 bizüm aramızda sâzikâr itmege boyun dutma. Pes her kim yüzmek bilmeye ceyhūna nice gire? Çün ol benüm haqquma hayfi revā göre, ben dağı nice taħammül idem?” (28b/5)*

Kız çocuğu, anne ve babasının soyuna güvenmeden uygun biriyle evlenmekte acele etmelidir. Baba evinde çok duran kız, gideri olmayan su gibidir ve makbul değildir. *“İy oğlandan yig kızum! Egerçi sen atadan anadan faħr dutarsın. Ammā erden kaçmağ maşlahat degüldür. Kız ata evinde çok тұрмаğ, şuya beñzer. Çün şu çok dura yiyimeyince olmaz. Şāhib-i şer‘ anı bilüp buyurdu ki ³¹ نعم الحتن القبر 31 pes yigrek oldur ki rızā viresin...(32b/8)*

Kadın atası öğütlerini dinlemelidir. Allah’ın emir ve yasaklarına uymalı, dünya malına tamah etmemelidir. Ahiret yurdunu dünyanın darlığına tercih etmelidir. *“Çün melik Erdeşir bu hikmet kelimelerin cān u gönül qarup kabūli halkasın cān kulağına geçürdi. Pes тұrdı kızı katına vardı, öğütledi. Kız dağı Teñri te‘ālā buyruğına muṭi‘ olup ve dünyā darlığın ihtiyār kı lup āhıret rāhatın kabūl itdi. (35b/1)*

Kadının evleneceği erkeğin karakter bakımından güçlü olması gereklidir. Karakteri güçlü olan erkekler, hem eşi ve ailesi hem de toplum içinde itibar sahibi olur. Toplum içindeki saygınlığını hanımına borçlu olan erkek makbul değildir. *“Kız eyitdi: İy ana! Her ne kim didüñ ise benüm dinçligüm ve rāhatlıgüm için dirsın. Līkin bir er kim benüm hemişe dögecegüm ola, kalan kuşlar arasında anuñ ne hürmeti ola? Çün erüm hürmeti eyle ola, benüm kardeşlarum arasında başum aşağa ola. Pes kimüñ ‘avretidür diyü hürmet ideler. Eyle olsa bu ħorlığı kendözüme nice revā görem.” (71a/6)*

³⁰ “Eğer bu takdirde de aralarında adaleti gerçekleştirmekten endişe ederseniz, bir kadınla yetinin.” Kur’ân; Nisâ (4), 3. ayet.

³¹ “Damatların en güzeli, makberdir.” Bu söz hadis değildir. Hadis diye uydurulmuş bir sözdür. Rağib İsfehani’nin “Muhadaratü’l-Üdeba” adlı eserinde geçtiğine dair bk.; Abdülhalim Ebu Şukka, “Tahriru’l-Mer’e fi Asri’r-Risale”, Yusuf Kardavi’nin takdimi, neşr: <http://qaradawi.net>. (erişim tarihi: 03.10.2013)

Kadın bir konu üzerinde eşi ile ihtilafa düşdüğünde eşine itaat etmelidir. “*Teñri te‘ālā seni benden kıvı kıldı, baña senüñ buyruđuña muıı olmak buyurdu ki nā-çār saña uymak gerek.*” (120a/12)

3. Sonuç ve Değerlendirme

Bu alışmamızda Anadolu'nun Moğol istilasından sonra maddi ve manevi olarak inşa edilmesinde önemli bir rol üstlenmiş Şeyhoğlu'nun *Düstür- Şâhî Fî Hikâyet-i Pâdişâhî* isimli eserindeki öğütlere yer verilmiştir. XIV. yüzyıl tercüme ve telif mesnevilerin ağırlıklı olarak yer aldığı bir dönem olmasına rağmen Şeyhoğlu'nun mensur bir eseri tercüme etmesi önemli görülmüştür. Aslında dokuz bap olarak telif edilen esere Şeyhoğlu onuncu babı ilave etmiştir. Onuncu babın ilavesiyle eser tercüme-telif bir kimlik kazanmıştır.

Eserin hem muhteva hem de dil ve üslup bakımından Kelile ve Dimne kadar önemli olmasına rağmen Anadolu'da onun kadar şöhret bulamadığı sonucuna varılmıştır. Eserde yer alan prensipler sadece bir devre ya da kültüre has değil bütün devirlerde ve kültürlerde geçerli olan adalet, dürüstlük, ahlâk ve namus gibi evrensel kurallarıdır.

Günümüze kadar eserle ilgili Berlin Nüshası ve İkinci Dünya Savaşı'nda yanan Varşova Nüshası üzerinden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Makalemiz, eserin muhtevasıyla ilgili, varakları tam olan Kazan Nüshası üzerinden yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Çalışma bundan sonra eserin Kazan Nüshası üzerinden yapılacak çalışmalara mukaddime olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

Kaynakça

Altay, A. (2011). Klasik Dönem Osmanlı Siyâset-nâme Geleneğine Genel Bir Bakış. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer, 1795-1809.*

Duran, R. (2014). *Nüzhet Efendi Cevâhirü'l-hikem (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Duran, R. (2014). On the Translation of Marzuban-nâme (Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî) by Şeyhoğlu. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR) (2014) Volume 17, No 1*, pp 346-354.

Düzen, İ. (1978). *Muhammad B. Gâzî Al-Malatyavî ve Eseri Ravzat Al-ukûl*. Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum.

Kartal, A. (2007). Klasik Öncesi Dönem Tarihi, Sosyo-Kültürel Bağlam. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz ve M. Ö. Oğuz (Ed.). *Türk Edebiyat Tarihi I*(s. 427). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kartal, A. (2007). Klasik Öncesi Dönem Anadolu'da Türk Edebiyatının Öncüleri. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz ve M. Ö. Oğuz (Ed.). *Türk Edebiyat Tarihi I*(s. 455). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Korkmaz, Z. (1973). *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara.

Levend, A. S. (1962). Siyaset-nâmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 167-194.

Şeyhoğlu Mustafa. (1566). *Düstûr-ı Şâhî Fî-hikâyet-i Pâdişâhi*. Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. No: Gotv. 13. Kazan.